

Тетяна Лобачова (Одеса)

Чума у Ренесансній Флоренції

Першою великою епідемією в історії ренесансної Флоренції була «Чорна смерть» 1348 року. І саме флорентійський хроніст залишив її найкращий опис. Маттео Віллани (1283-1363) народився у Флоренції, був братом історика Джованні. Після смерті брата (помер від чуми) він продовжив свою роботу, написавши одинадцять книг Нової Хроніки. Він помер також від чуми, підчас епідемії в 1363 році. Його роботу коротко продовжив його син Філіппо.

Маттео описував початок чуми і те, що власне тоді він розумів під цією хворобою. Так, він пише, що в 1346 р. в східних країнах, у верхній Індії, Китаї та інших прибережних провінціях Океану, почалася чума серед людей будь-якої статі і віку. Першою її ознакою було кровохаркання, а смерть наступала у кого відразу, у кого на другий, на третій день, деякі ж витримували і довше. Той, хто доглядав за хворими, відразу заражався, починав хворіти сам і досить швидко гинув. Також він додає, що при цьому у більшості виникало здуття в паху, а у багатьох під пахвами правої і лівої руки або на інших частинах тіла, і майже завжди на тілі хворого з'являлася якась пухлина¹. Наведений опис дає змогу зрозуміти, чим власне керувалось освічене населення тих часів, виокремлюючи чуму з понад інших хвороб.

Головними проявами епідемії того часу були бубони на тілі хворих, які досить детально описав Боккаччо у «Декамероні»². Слід пам'ятати, що така думка була властива середньовічній науковій спільноті загалом, тобто головним

¹ Виллани М. Новая хроника или история Флоренции / пер. М. А. Юсима. М., 1997. С. 452-455.

² Боккаччо Дж. Декамерон. М., 1955.

атрибутом чуми у широкому розумінні були бубони на тілі хворої людини.

У хроніці Віллани ми знаходимо типовий для часів Ренесансу опис поширення чуми³. Слід зауважити, що цей опис є майже тотожним сучасним знанням про чуму 1347-1348 рр.⁴ Віллани писав, що чума розповсюджувалася досить швидко серед різних народів, за рік вона охопила третю частину світу, автор говорить про Азію. Чума дісталася до народів, що живуть у Великого моря (Чорне море), на берегах Тірренського моря, в Сирії і Туреччині, поблизу Єгипту і на узбережжі Червоного моря, на Русі⁵. Цікавим, на нашу думку, було виокремлення серед перерахованих країн Русі. Тут треба наголосити на тому, що за літописними повідомленнями до Русі «Чорна смерть» прийшла у 1351 р., зачепивши її північну частину (Новгород, Володимир та Москву). Напевне Віллани тут під «Руссю» розуміє степову частину Східної Європи, де, серед населення Золотої Орди чума дійсно поширилася раніше, ніж у Італії.

Доречно додати, що досить часто від чуми страждали східні міста. Наприклад у Константинополі (Стамбулі), чума була постійною загрозою, місто ставало основним вогнищем епідемій⁶ внаслідок свого розташування на перехресті торгівельних шляхів, саме звідти епідемії поширювалися на Захід аж до XIX ст.

Разом з італійськими галерами чума потрапила до Апеннінського півострова. Першим містом тут, що зустрілося з чумою, була Мессіна на Сицилії, яка у жовтні 1347 р. прийняла

³ Виллани М. Новая хроника.

⁴ Город в средневековой цивилизации Западной Европы. Т. 1. Феномен средневекового урбанизма / отв. ред. А. А. Сванидзе. М., 1999. С. 195

⁵ Виллани М. Хроника.

⁶ Бродель Ф. Средиземное море и средиземноморский мир в эпоху Филиппа II: В 3 ч. Ч. 1: Роль среды / пер. с фр. М. А. Юсима. М., 2002. С. 453.

хворих з генуезьких галер, а разом з ними й щурів – носіїв вірусу (зі своїми блохами – його переносниками)⁷.

З Сицилії пошесть досить швидко просувалася півостровом, цьому окремо сприяли антисанітарія та скупчення людей у великих містах. І хоча збудники хвороби не відокремлювали бідного від багатого, проте не доводиться сумніватися у тому, що величезні масштаби смертності від чуми були багато в чому підготовлені попередніми голодними роками, ендемічними захворюваннями і фізичним виснаженням малозабезпечених верств населення⁸.

До грудня 1347 г. Чорна Смерть через десятки портів поширилася на Південну Італію. У Центральну і Північну Італію вона проникла головним чином через порти Пізи і Генуї; обидва міста втратили 30-40% своїх жителів⁹. У 1348 році чума панувала у всій Італії, за винятком Мілана і передгір'їв Альп, де вона заподіяла менше шкоди¹⁰. У Європі чума також просувалася від країни до країни все далі на захід, розширюючи свої межі і в південному напрямку, де вона отримала гостріших форм, ніж на півночі¹¹.

З населенням, яке знаходилось у вогнищі епідемії, у той час відбувалося наступне: батьки полишали дітей, магістрати і нотаріуси відмовлялися приходити та виконувати волю помираючих. Турбота про хворих була покладена на ченців, але врешті решт і їх обителі були спустошені¹².

⁷ Город в средневековой цивилизации Западной Европы. С. 195

⁸ Там же. С. 197

⁹ Там же. С. 195

¹⁰ Виллани М. Новая хроника.

¹¹ Там же.

¹² Сорочан С.Б. История культуры Европы. Средние века: Курс лекций. Харьков, 2017. С. 158

Бажання вижити було досить вагомим, аби поступитися суспільній моралі. Так, у Мілані три захворілі родини були замуровані у своїх будівлях й спалені живцем¹³.

Час епідемії Віллані зводив до п'яти місяців, (в одній місцевості) кажучи, що це відомо з досвіду багатьох країн. Думали, що хвороба передавалася дотиком, або навіть поглядом. До забобонів належить й уявлення, звідки прийшла чума та що її могло викликати. Так, досить цікавими є передані Віллані чутки, поширені серед купців, про вогненний смерч та сморід, що надходив з того полум'я, і начебто з цього смороду розповсюдилась чума¹⁴. Даний опис схожий на поширену у Середні віки і навіть аж до XIX ст. теорію про міязми.

У Флоренції, як пише автор, епідемія розгорілася в повну силу у квітні 1348 р. і тривала до початку вересня того ж року¹⁵. Населення перебралося за місто у свої вілли, ті хто залишився допомагати хворим, частково померли, але були й ті, що не захворіли взагалі.

З п'яти хворих осіб гинуло три, і це відбувалося за рахунок бідного населення, котре не мало змоги отримати, у певній мірі, кваліфіковану допомогу. Віллані вважав, що лікарям в жодній країні не вдалося знайти ліків або засобів проти цієї смертельної недуги, ні за допомогою природної філософії, ні фізики, ні астрології. Дехто заради заробітку відвідував хворих і прописував їм свої ліки, але наступала смерть, що доводила їх непридатність. Отже совісні лікарі повертали отримані ними (не по справедливості) гроші¹⁶.

Населення намагалось боротися з епідемією усіма засобами. Так, особливого попиту у всій Європі 1349 р. набув

¹³ Руссев Н.Д. Безноса́я привратница эпох: «Чёрная смерть» на Западе и Востоке Европы // *Stratum Plus*, 1997. С. 220–239.

¹⁴ Виллани М. Новая хроника.

¹⁵ Виллани М. Новая хроника.

¹⁶ Там же.

рух самобичувателів – «флагеллантів». Напівголі учасники процесії з червоними хрестами пересувалися з міста у місто. У храмах перед вітварями вони немилосердно били один одного ремнями з залізними гаками. Люди у такий спосіб благали Бога зупинити чуму¹⁷.

Були також й церковні заходи з приводу чуми. Коли спалахнула морова пошесть, папа Климент VI оголосив про відпущення всіх гріхів тим, хто перед смертю покається і сповідається в них духівнику. Тому кожен християнин, який побоювався в розпал епідемії за своє життя, знав, як йому вчинити, (і з смиренною скорботою вручав Богу свою душу)¹⁸.

Усюди вдавалися до дезінфекції речей, включаючи гроші. Для цього широко використовувався оцет. Народ, щоб уберегтися від хвороби, користувався як ліками часником, пахучими травами. Досить ефективним засобом проти зарази вважався запах козла, що відлякує блох – переносників чуми. Лікарі наказували хворим традиційні засоби того часу: кровопускання, клізми, проносне і блювотне. Зустрічалися і більш екзотичні рецепти лікувальних засобів, приготовані з луски риби, шкіри змії, серця жаби, а також з рогу міфічного єдиного рога. Однак, за спостереженнями сучасників і дослідників, дуже часто єдиним радикальним методом протистояння чумі була втеча¹⁹.

В загальних роботах про чуму наводиться певна градація хвороби. Виокремлювались, головним чином, бубонний та легеневий її різновиди. Найстрашнішою і смертельною була бубонна чума, а найбільш заразною – легенева або чорна²⁰.

¹⁷ Руссев Н. Д. Указ.соч.

¹⁸ Виллани М. Новая хроника.

¹⁹ Руссев Н. Д. Указ.соч.

²⁰ Сорочан С. Б. Указ соч. С. 157; Город в средневековой цивилизации Западной Европы. С. 195

Боккаччо зазначав, що хвороба призвела до погіршення норову, а воно й не дивно. По-перше, сором'язливі дівчата для лікування мали показувати своє тіло лікареві чоловічої статі (що тоді було неприпустимо). По-друге, пошесть забирала багато життів, так що звичні ритуали поховання були іноді відсутні, а іноді надавалися великій кількості померлих одночасно. Також слід пам'ятати про страх захворіти і як наслідок цього покидання хворих рідних людей²¹.

Чума XV ст. відрізнялася від чуми XIV ст. за рівнем смертності та за своєю локальністю. Епідемії чуми з кінця XV ст. все більше набувають обмеженого характеру²². Свідки епідемій змінили власне уявлення про те, як розпізнати чуму та як підтвердити окремі її випадки. За наявної інформації про епідемії є підстави сумніватися у тому, що усе, назване чумою в джерелах, було саме цією хворобою.

До цього слід додати порівняльну характеристику смертності у Флоренції з XIV по XV ст., що показує відносне спадання кількості померлих внаслідок чуми за 100 років; надалі спостерігається та ж тенденція [див. дод. А]. Зрозумілим стає, що існував свого роду «санітарний проміжок», під час якого населення відновлювалося до початку нової епідемії, але й були випадки, коли демографічний баланс не встановлювався внаслідок великої смертності серед дітей.

Епідемії були особливо небезпечними для дітей. В свою чергу, епідемії чуми мали тенденцію стимулювати народжуваність протягом декількох років після, але й віковий спад народжуваності також мав місце внаслідок повторюваних епідемій та голоду²³.

²¹ Боккаччо Дж. Декамерон.

²² История Европы. Т. 3. От средневековья к новому времени (конец XV – первая половина XVII в.) / Отв. ред. В. И. Рутенбург. М., 1993. С. 32.

²³ Carmichael A. G. Plague and the poor in Renaissance Florence. Cambridge University Press, 1986. P. 61.

Окремо виділяється й сезонність епідемії, [див. дод. Б]. Ми бачимо зменшення смертності у холодну пору року та збільшення її наприкінці весни і аж до середини осені. Це обумовлено збільшенням кількості міського населення за рахунок новоприбулого селянства, що долучалося до ринкових відносин та загальним пожвавленням міського життя у теплу пору року (створення ідеального мікроклімату для поширення епідемічних хвороб).

У XVI столітті Італія відносно мало страждала від чуми. Навіть найстрашніша епідемія, чума 1575-1577 років, яка вразила багато важливих міст на півночі, була головним чином міським явищем, що охоплювало обмежену територію. Завдані збитки були швидко усунуті завдяки наявності надлишку населення в сільській місцевості.

Таким чином, епідемія чуми у Флоренції 1348 р. була продовженням розпочатої в Азії епідемії, що торкнулася усього материка. Кажучи про інформованість людей того часу, необхідно виокремити недостатність медичних знань по запобіганню та лікуванню хвороби, а тому як наслідок втечі за місто (далі від епіцентру хвороби). Порівнюючи смертність від чуми за 100 років, слід відзначити поступове вщухання масових смертей та їх локалізацію, що безумовно було пов'язано з надходженням селянства до міст у торгівельних справах. Чумні епідемії були досить поширеними у теплу пору року, а тому виокремлення сезонності хвороби є показовим у вивченні даної теми.

ДОДАТКИ

Додаток А. Порівняльна характеристика смертності у м. Флоренції [8, с.63].

Додаток Б. Сезонність епідемії [8, с.66].